

Цебенко О.О.*

ІДЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СЕПАРАТИЗМУ

The article implements on the ideological principles of separatism movements. The main accent is made on the research of separatist ideologies. The article describes specific indications of Caucasus Region ideology of separatist movements.

Сепаратизм як явище у процесі державотворення займає одне з центральних місць. Оскільки він виступає з одного боку певним викликом і загрозою для певної держави, та чинником етнополітичного процесу. Питання вивчення сепаратизму привертає значний інтерес широкого кола дослідників як вітчизняної так і зарубіжної науки. З огляду на це, доволі актуальним є необхідність глибокого аналізу концептуальних засад сепаратистських рухів та його ідеологічних засад.

Ідеологія сепаратизму може бути проаналізована через призму багатьох концепцій, присвячених суспільному розвитку. У їх числі - теорія «відкритого суспільства», згідно з якою в процесі розвитку суспільства відбувається скорочення етнічних особливостей, на зміну яким приходять загальна самосвідомість; теорія груп, що підкреслює значення колективного голосу; теорія раціонального вибору, яка визначає роль і значення еліти в оформленні позицій спільноти [3, с.26].

Всі перераховані теорії представляють характеристики «особливості» групи як інструменту тиску на центр. При цьому стає неважливо, чи веде етнічна ідентичність своє походження з глибини століть чи ні, оскільки акцент зроблено на процесі поточної людської життєдіяльності, загостреної виснажливою політичною боротьбою і боротьбою за ресурси. Однак у дійсності оформлення етнічної ідентичності - це тривалий історичний процес об'єднання людей і формування колективу, заснований на принципах визнання власних традицій (особливостей), який залишався близьким поняттям роду, клану і великої родини. Тому він виявився настільки важливим для людини, що пережив процеси державного будівництва, зміну епох, типів виробництва та процеси уніфікації на всіх рівнях. Безумовно, етнічність не залишилася законсервованою: у ряді випадків було навіть втрачено рідну мову. Але і цей факт не призвів до повного зникнення етнічної ідентичності. Одночасно політика уніфікації викликала колективний протест, що змушує говорити про фактори політичного та соціально-економічного характеру у зростанні етнічної самосвідомості і сепаратизму, особливо характерних для другої половини ХХ століття.

Реалізація ідеології сепаратизму на практиці досліджується в рамках структурно-функціональної моделі в концепції конфліктів, а також за допомогою біхевіористських моделей, зокрема теорії фрустрації агресії, вказуючи на соціально-психологічні фактори в територіальній самоідентифікації. Існує також теорія врегулювання конфліктів, що підкреслює необхідність поділу відповідальності, теорія колективних дій, в якій досліджено роль еліти, і теорію «електоральної геополітики», що визначає політичні уподобання на-

* аспірант кафедри міжнародних відносин і дипломатичної служби Львівського національного університету імені Івана Франка

Науковий керівник: доц. Кучик О.С.

селення у взаємозв'язку і залежності від території. Деякою допомогою у вивченні сепаратизму може виступати теорія війн малої і середньої інтенсивності, що означає наростання націоналістичних тенденцій [3, с.27]. При цьому всі теорії акцентують увагу на руйнівний характер сепаратизму. Дестабілізуючи ситуацію всередині держав, сепаратистські рухи сприяють загостренню ситуації з національною безпекою на всіх рівнях, в тому числі в рамках міждержавних відносин.

Цікаву точку зору на питання практичної реалізації сепаратизму запропонував етнополітолог Т. Гурре, який розробив теорію трьох груп залежно від вимог етнічного регіону: 1) «голос» (вимоги культурної автономії), 2) «лояльність» (відмова від конфлікту в обмін на увагу і визнання), 3) «вихід» (вимоги самовизначення, які можуть бути також пов'язані з федералізацією). Більш того, дослідник вважає, що сепаратизм - неминуча риса державного розвитку [6, р.47]. При цьому сепаратизм аж ніяк не завжди означає досягнення сецесії. Більше того, практично всі дослідники відзначають федералізацію держав (децентралізацію управління) як спосіб вирішення проблем з правами окремої етнічної спільноти і демократизацією [1, с.47].

Очевидний зв'язок сепаратизму з концепцією націоналізму, з якої він витікає, і сприйняття сепаратизму як форми ідеології націоналізму. Класичними визнані теорії націоналізму, що вказують на політичні і соціально-економічні чинники його розвитку. Наприклад, концепція Е. Геллнера про націоналізм, що виникає при бажанні окремих груп домогтися збігу політичних і етнічних кордонів, що є метою радикального націоналізму [2, с.78]. Культурно-економічні фактори поділу і закріплення низького статусу за етнічною периферією відображені в концепції внутрішнього колоніалізму М. Хечтера [7, р.320]. У тому ж ряді великий інтерес представляє концепція політичних поколінь, розроблена А. Хітом і Дж. Келласом, яка відображає залежність політичних уподобань, в тому числі і щодо питання сепаратизму, від конкретного покоління і його досвіду [8, р.117].

Досліджуючи багатогранність націоналізму і його проявів, стало зрозумілим, що націоналізм може бути не лише ідеологією зверхності однієї нації над іншою, але й бути інтегруючим фактором міжетнічного спілкування.

Якщо етнічний націоналізм розглядає націю як етнокультурну категорію [1, с.45], то він же і формує етнічну ідентичність. Ідеологія етнонаціоналізму виходить з того, що нація вже існує, вона є реальністю, і звичайно, буде претендувати на власну державу. В багатонаціональній державі ідеологія етнонаціоналізму може стати постійним конфліктуючим чинником між «титульними» і «нетитульними» народами, між національними регіонами і центральним урядом.

На відміну від етнонаціоналізму, громадянський націоналізм передбачає, що нація є політичною спільнотою і формує націю, тобто націоналізм передує нації і сприяє об'єднанню людей, які належать до різних етнічних груп, але проживають на одній території і мають спільну історичну долю. Таким чином, громадянський націоналізм формує громадянську політичну ідентичність людини, а в кінцевому рахунку і громадянську націю.

Націоналізм це ідеологія, відповідно до якої інтереси та цінності нації як певної групи мають пріоритет перед іншими інтересами і цінностями. В багатонаціональних державах це може означати прагнення до автономії або навіть сецесію. Отже, націоналізм – це завжди політичний рух, спрямований на завоювання або утримання політичної влади, і є серйозною загрозою центральній владі. З огляду на це, націоналізм можна розглядати як ідеологію сепаратизму.

Політичне значення націоналізму тісно пов'язане з правом націй на самовизначення. Саме це право стало ідеологією країн, що виникали після розпаду колоніальної системи.

Однак, створення держав-націй у регіонах, переважна більшість яких взагалі ніколи не знала ніякої державності, призвело до серйозних проблем у їх розвитку.

З огляду на це в другій половині ХХ століття все частіше звучала критика принципу права нації на самовизначення. Особливо вона посилилася, коли ознаки етнічного сепаратизму почали виявлятися в економічно і політично розвинених країнах Європи і Америки.

Разом з тим, було б перебільшенням вважати, що націоналізм як ідеологія сьогодні втрачає свої позиції. Незважаючи на думки окремих фахівців, що в епоху глобалізації та виникнення наднаціональних структур зникають міжетнічні суперечності, поки що сааме процеси глобалізації стимулюють етнічне відродження. Саме в цьому контексті націоналізм як ідеологія захисту, може відбуватися також у формі боротьби за власну державу, очевидно буде мати перспективу й у ХХІ столітті. Слід зазначити, що сучасний націоналізм є більш локальним: відбувається певний перехід національного від національної держави, яка змінюється в сучасних умовах інтеграції, до регіонального і місцевого рівнів. І вже в цьому ґрунті виникають і активізуються імпульси, спрямовані на захист місцевої ідентичності регіонального типу.

Вітчизняний дослідник В.І. Ігнатов вважав, що націоналізм – це система ідей та поглядів, спрямована на досягнення самоврядування та його підтримку, автономії, суверенітету етнічної або соціальної групи. Його ідеї також можуть бути спрямовані на побудову етносом або нацією своєї власної незалежної держави [1, с.49]. В сучасну епоху розвитку націоналізм, як ідеологія і практика побудови власної незалежної держави нікуди не зникає.

У розвиток існуючих теоретичних підходів до проблеми сепаратизму доречно запропонувати концепцію «національно-політичного розлому», завдяки якій можна пояснити як виникнення ідеології сепаратизму, так і його практику. Сепаратизм завжди виникає на стику доцентрових і відцентрових тенденцій - при виникненні суперечності між прагненням Центру зберегти владу і прагненням регіону відстояти існуючі та отримати нові права. Тому сепаратизм як мінімум обов'язково має дві грані: етнічну і політичну. Наприклад, у вивченні сепаратистських устремлінь Є. А. Паїн запропонував враховувати не стільки етнічну, скільки політичну складову конфліктів, в яких саме політична стратегія центру надає вирішальний вплив на зміну ситуації [5, с.47] .

Національно-політичний розлом означає «перегляд» історичної практики збирання різних етнічностей в єдину націю, що веде до істотного реформування політичної сфери (управління, взаємини центру з регіонами, конституція держави). При цьому політичні фактори важливі не тільки при реалізації практики сепаратизму, але і при його появі і зростанні, оскільки саме політичні інструменти центру (наприклад, уніфікація і централізація) викликають відповідну реакцію населення етнічного регіону [3, с.29]. Таким чином, сепаратизм виникає як реакція на політичні позиції центру, і основна його мета полягає у зміні існуючого політичного формату взаємин етнічного регіону з центром. Формат цих змін може бути різним і в основному залежить від позиції населення.

Сепаратизм, що залишився основним елементом національної ідеології етнорегіональних радикальних партій і рухів, може як позитивно, так і негативно сприйматися населенням того чи іншого регіону. Оцінка ідеї сепаратизму спільнотою важлива з точки зору суджень про суспільний розкол, ступеня підтримки радикальних варіантів розв'язання ситуації і перспектив загальнодержавного розвитку. Саме позиція населення етнічного регіону - найбільш прийнятний індикатор можливості або неможливості врегулювання етнополітичного конфлікту по лінії «центр-етнічний регіон». Таким чином, се-

паратизм виступає не тільки як практика та ідеологія конкретних партій, а й як явище, безпосередньо пов'язане з етнорегіональним розвитком, що впливає на позиції населення, і навпаки.

Варто зазначити, що сепаратизм може виступати в якості самостійної ідеологічної бази, як додаток до домінантної ідеології і бути головним в симбіозі з іншою ідеологією. У даних варіантах ступінь жорстокості сепаратизму обумовлюється жорстокістю вибраних ідеологій.

Основу самого сепаратизму можна звести до отримання незалежності від центру, створення власної держави або можливості отримати привілейоване становище всередині централізованої держави, так звану широку автономію. Радикальність вимог при сепаратизмі обумовлюється географічним положенням, жорсткістю і ієрархічністю внутрішньо регіонального суспільства, економічним і соціальним становищем даного регіону на поточний момент, а також від сили центральної влади. Ідеологія сепаратизму повинна спиратися на історичний досвід незалежності нації, що мала місце в даному регіоні. Якщо такої немає, то слід шукати опору в незалежності ідентичних територій або близьких за походженням етносів.

З восьми збройних етнополітичних та громадянських конфліктів на пострадянському просторі, шість мали місце в Кавказькому регіоні. Це вірмено-азербайджанський конфлікт через Нагірний Карабах, грузино-осетинський і грузино-абхазький конфлікти, громадянська війна в Грузії, два конфлікти всередині Росії – осетино-інгушський і російсько-чеченський. Кавказький регіон став своєрідним постачальником невизнаних республік пострадянського простору.

Підстави ідеології сепаратистського руху у Кавказькому регіоні є релігійними, іменованими «ваххабітськими». Основу віровчення ваххабітів становить вимога всебічного проведення в життя принципу Тавхиду (єдинобожжя). Ця вимога сходить до буквалістського розуміння цього принципу з вельми жорсткими обмеженнями. Ідеологи ваххабізму відводять одне з провідних місць джихаду, що розуміється однозначно як збройна боротьба за віру. При цьому вони вважають, що сьогодні джихад обов'язково набуває форми збройної боротьби проти ворогів ісламу. Серед ісламістів регіону також широке поширення має концепція звинувачення в невірстві і відході від світу, яка дозволяє оголошувати джихад також і мусульманам Кавказу, що не підтримують сепаратистів. Звідси широке застосування насильства щодо етнічних мусульман, службовців у державних силових структурах [4, с.24].

Ідеологія сепаратистів становить величезну проблему для державної влади будь якої країни регіону. Справа в тому, що світські націоналісти можуть прийти до домовленості з центральною владою, зробивши предметом торгу той чи інший рівень автономії для свого народу чи регіону. З сьогоднішніми сепаратистами у Кавказькому регіоні практично неможливо домовитися на цих підставах, оскільки сама їх ідеологія не передбачає переговорів з «безбожниками». Держава, заснована на людських законах, на їхню думку, має бути зруйнована. У світі повинні панувати тільки божественні закони, вважають вони. Якщо мусульманські радикали вважають західну демократію благом, що дає можливість в чесній боротьбі переконати населення в правильності свого бачення подальшого розвитку суспільства, то екстремісти вважають демократію злом, людською вигадкою, шкідливою, оскільки вона не узгоджується з ясними божественними законами про побудову суспільства. Розуміння ісламістських підстав нинішньої ідеології сепаратистів Кавказу дуже важливо для розуміння цілей і завдань цього руху. Сьогодні вони воюють не за незалежність Чечні, Інгушетії, Кабардино-Балкарії або Дагестану від Росії, а за руйнування

«безбожної імперії», як вони називають Росію, і створення на Північному Кавказі території, що знаходиться під управлінням на основі шариату, яке стало б однією з основ для об'єднання всіх мусульман світу в єдиний політичний простір. Національність людини не має для них значення, вони знають тільки одну націю - ісламську, а етнічність займає підлегле становище порівняно з релігійною ідентичністю. Таким чином, в їхньому майбутньому немає місця національним державам, повинне бути єдине мусульманське співтовариство, засноване на братерстві всіх мусульман [4, с.31].

В більшості випадків розв'язання етнополітичних конфліктів через роздробленість вже існуючих держав, є недоцільним, оскільки, як правило, тягне за собою нові конфлікти і дестабілізацію. Тому одним з варіантів вирішення цих проблем може бути створення таких умов у системі міжнародних відносин, які дали б змогу залучати до неї не тільки національні держави, а й народи, які не мають своєї державності. В цьому контексті варто було б розглянути питання доцільності надання цим народам статусу суб'єктів міжнародного права, маючи на увазі, що це певною мірою може зняти гостроту проблеми сепаратизму.

Література

1. Дівак В.В. Сепаратизм як феномен сучасної політики. – К.:Логос, 2010.- 223 с.
2. Гелнер Е. Нації та націоналізм; Націоналізм: Пер. з англ. — К.: Таксон, 2003. — 300 с.
3. Еромина Н. Национально-политический разлом. – М.: Свободная мысль. - № 12. – 226 с.
4. Маркетонов С.М. Социально-политическая ситуация на Кавказе: История, современность, перспективы. - М., 2001. – 160 с.
5. Паин Э. А. Этнополитический маятник: динамика и механизмы этнополитических процессов в постсоветской России. М., 2004. – 328 с.
6. Gurr T. R. Minorities at Risk. A Global View of Ethnopolitical Conflicts. Wash., 1993. – 427 p.
7. Hechter M. The Persistence of Regionalism in the British Isles. — «American Journal of Sociology». 1973. Vol. 79. № 2. – P. 319-321.
8. Heath A., Kellas J. Nationalisms and Constitutional Questions. — «Scottish Affairs. Special Issue: Understanding Constitutional Change». Edinburgh, 1998. P. 110—128.